

ФЕНОМЕН МАКАРАНИЧНАСЦІ Ў ШМАТМОЎНАЙ ЛІТАРАТУРЫ БЕЛАРУСІ ЭПОХІ БАРОКА

Распрацоўка фундаментальных аксіём адносна кнігі, эстэтыкі славеснай культуры, яе зместу і формы заўсёды была ў цэнтры ўвагі прафесійных кніжнікаў. Народы Цэнтральнай і Заходняй Еўропы з праблемай пісьмовай словатворчасці сутыкнуліся ў перыяд хрысціянізацыі, калі сфера ўжывання нацыянальных моў (*lingua vulgaris*) была абмежавана функцыянальна-прагматычным прызначэннем «свяшчэнных моў» (лацінскай і грэчаскай) для патрэб літургіі, падтрымання ідэяйска-хрысціянскага культа ў духоўным жыцці еўрапейцаў-неафітаў. Здавалася, высокія старажытныя культуры на-родаў Міжземнамор'я сваёй прысутнасцю маглі б стварыць комплекс непаўнаартаснасці ў нашых продкаў, прымусяць іх адступіць ад сваёй цывілізацыі, ад сваіх пракаветных духоўных традыцый. Нічога падобнага не адбылося. Хрысціянізацыя жыцця, хрысціянізацыя літа-ратуры ўсходніх славян толькі больш ярка прадэманстравала народам Заходняй Еўропы велічнасць духоўнай і ваеннай гісторыі нашых продкаў. У дыялогу культур побач з хранографамі з'явіліся летапісы, выдатныя помнікі элакенцый, эпіталы. Металаманія ці прэтэнзіі на інтэлектуальную і нацыянальную выключнасць адразу ж былі зго-насна адкінуты і ў творах першых усходнеславянскіх кніжнікаў-хрысціян, і ў асветніцкай дзейнасці вялікіх князёў. Успомнім хаця б Усевалада Яраславіча, які, «сядя дома», вывучыў пяць замежных моў, ці Кіеўскага мітрапаліта Іларыёна, для якога апостальская дзейнасць Уладзіміра была самадастатковай, бо ні ў чым не саступала місія-нерству хрысціянскіх апосталаў Пятра, Паўла, Фамы і іншых. Звыш таго, асветніцка-хрысціянская дзейнасць Уладзіміра і яго нашчадкаў ахапіла землі, большыя па тэрыторыі і колькасці насельніцтва ў па-раўнанні з апостальскімі часамі. Усходнеславянскія жанчыны-асвет-ніцы Еўфрасінія Полацкая, Ганна Яраслаўна «пачаша кнігі пісати своими рукама».

Немалаважна і тое, што славян-неафітаў ужо з першых вякоў хрысціянства аб'ядноўвала і адна «свяшчэнная мова» – царкоўнасла-вянская, з асобай графікай – кірылічнай. Новае хрысціянскае сама-ўсведамленне парушыла прынятую «свяшчэнную» трылінгваль-насць. Толькі полілінгвальнасць становіцца неабходным кампанентам культурнага дыялогу. Лацінская, грэчаская, старажытнайўрэска, арабская мовы – гэта ключ разумення, а не сродак мастацкага сама-выяўлення. Вось чаму ў XI – XV стагоддзях дыялог культуры на на-шых землях адбываецца ў рамках царкоўнаславянскай мовы ці яе ізводаў. Секулярызацыя духоўнай культуры ў эпоху Адраджэння прыводзіць да лацінізацыі літаратуры, але не сакральна-царкоўнай, а асветніцка-мірскай, гуманістычнай. Разам з творчасцю на лацінскай мове ў эпоху Адраджэння атрымала значны ітуршок і літаратурная творчасць на нацыянальных мовах. Не ўсе нацыянальныя мовы і не ў аднолькавай ступені былі гатовы да мастацкага ці мастацка-

філасофскага адлюстравання жыццёвых рэалій. Не хапала адцягненага лексікі, навуковай тэрміналогіі, ідыяматычнага і парэміялагічнага апарата для мастацкай прапаганды на нацыянальных мовах тых ці іншых агульначалевачых каштоўнасцей. Яшчэ больш складанай была праца перакладчыка, калі чужыя рэаліі павінны былі стаць сваім культуралагічным набыткам. З адчуваннем аўтарскага самаўсведа-млення непазбежна паўставаў праблема не столькі стылю эпохі, колькі індывідуальна-аўтарскага стылю, яго дэкору, афарбоўкі, яго лексічнай напоўненасці. Жанравая спецыфіка твораў, абумоўленых правіламі паэтыкі і рыторыкі, прадугледжвала і адпаведную слова-творчасць. У літаратуры суіснуюць культура і антыкультура тэксту; «сур'эзныя» жанры суправаджаюць антыжанры са сваімі адметнымі прыёмамі паэтыкі.

Немалаважную ролю ў фарміраванні жанраў «высокага» і «ніз-кага» стылю ў беларускай літаратуры канца XVI – XVII стагоддзяў адгрывала іх моўная арганізацыя. Чужая лексіка непазбежна прані-кае ў тэксты мастацкіх твораў і становіцца або «сваёй» у форме запя-чычання, або застаецца «чужой» у праявах лексічнай антыкультуры.

Ужо з пачатку XVI стагоддзя макаранізацыя як практыка ў славеснай культуры прыпівае да сябе ўвагу інтэлектуалаў Заход-няй Еўропы. Так, італьянскі пісьменнік Фаленга Тэафіла (1496 – 1544) з мэтай дасягнення камічнага эфекту ў зборніку «Макароніі» наўмысна змешваў народную італьянскую мову і лаціну. На нашых землях праявы макаранізацыі, «змешанай мовы» назіраюцца ў літа-ратуры эпохі Барока, калі жанравая сістэма лёгка дэкадзіруецца праз стыльва-лексічныя парадыхмы.

Якую ж функцыянальную нагулку неслі макаранічныя тэксты і білінгварныя тэксты? У літаратурах Заходняй Еўропы макаранізмы выкарыстоўваліся перш за ўсё для стварэння камічнага эфекту ў тым ці іншым творы. Звычайна ў лацінскія тэксты ўпліталіся лексемы з нацыянальных моў, што само па сабе было этычна недапушчаль-ным. Так, Грыгорый Кнапскі (Gregorius Knapius), складальнік аўта-рытэтнага тлумачальнага слоўніка «Thesaurus...» пісаў: «Некаторыя польскія літаратары не лічаць ганебным, калі, пачынаючы гаварыць па-польску, яны прымешваюць лацінскія словы і выслоўі, і гэта – без усялякай патрэбы, а неўпарадкавана і нечакана. І не толькі ў прамо-вах, але і ў доўгіх ды сур'эзных лістах... таксама ў выдадзеных кні-гах... Ніводзін хаця б крыху разважлівы паляк, калі пачынае гаварыць ці пісаць што-небудзь сур'эзнае на лацінскай мове, не перакладае звычайна з лаціны на польскую мову, як быццам бы пры гэтым не адбываецца засмечванне і адной, і другой мовы. А калі яны не дазваляюць сабе гэтага, калі размаўляюць на лацінскай мове, то чаму ў польскай мове яны такія разбоўтаныя і свавольныя?» (Knapius 1621, 438).

У помніках старажытнай беларускай літаратуры суіснаванне лацінскай, грэчаскай, польскай моў магло рэалізоўвацца ў двух вары-янтах: тэкставага білінгвізму і тэкставага макаранізму. Білінгваль-насць як феномен беларускай літаратуры ўжо вядомая з першых помнікаў барока, у прыватнасці, яна была шырока распаўсюджана

ў палемічнай літаратуры – у творах Іпація Пацея, Хрыстафора Філа-
лета, Мялеція Смярыцкага, Іосіфа Ручкага, Андрэя Мужылюўскага
і іншых. Нагадаем і тое, што інтэлектуальная эліта Беларусі ў XVI –
XVII стагоддзях была ў большасці сваёй як мінімум пяц- або
шасцімоўнай. Прастакі ж у пачатку XVII стагоддзя ведалі па меншай
меры дзве мовы: беларускую і польскую. Гэты фактар улівалі тага-
часная пісьменнікі ў сваёй літаратурнай творчасці. Так, «Гармонія»
Іпація Пацея выдзелена паралельна на беларускай і польскай мовах,
прычым *verbium in verbo*. Тлумачэнне гэтаму даецца ў тэксце самота
твора:

*А ведае чого хто не дочытаецца в Руском, того доведаетца в
Полском писаню, в чом ся згажают, и в чом от себе розни суть, и за
якими опиніями? Ино и на тоє все ест отказ и декларация слушная,
так иж кождый человек хрестіянскій неупорный правду познает, а
упорному и евангелія не поможег.*

*А вядзе чого хто не дочытае ся в Руским, того довіестя в
Полским писаніи, в чым ся згаджаюц, у в чым од siebie розні ся, у за
якімі опиніями? Іакож у на то вшытко jest respons у deklaracja służna,
tak iż każdy człowiek chrześcijański niewornomy prawdę pozna, а wrornemu
у ewangelia nie pomoże (Пацеў 1608, л. 2 адв., 4 адв.).*

Падобная білінгвальнасць прысутнічала на тытульных
аркушах («*Audite principes populos et, quod iustum est, iudicate: sive
bravis fit ille, sive peregrinus. Etc.; Przewidywanie Xiążęta spraw między
braciami wstąpi, а sprawiedliwie rozsądek szyćcie między ludźmi
waszumi. Etc.*») ([Смогучы] 1623, тым. л.), а таксама на адваротах
тытульных аркушаў («*Deuter: I. Audite principes; Słuchajcie
Xiążęta. Cassiodorus. Iustitia non novit patrem, non novit matrem;
veritatem novit. Sprawiedliwość nie zna Ojca, nie zna Matki; zna
prawdę.*») ([Смогучы] 1623, тым. л. адв.) палемічных тракта-
таў. Прыведзена ўрўкі сведчаць пра існаванне білінгвальных
тэкстаў як у выглядзе перакладаў *verbum in verbo*, так і ў выглядзе
перакладаў, блізкіх да арыгіналу.

Побач з адзначанымі тыпамі існавалі таксама адпаведныя
тэксты, якія можна ахарактарызаваць як білінгвальныя перастварэн-
ні. Так, у дзвюмоўнай паэме «*Philopatris*» (S. I., 1597) пасля лацін-
скага тэксту падаецца яго польскамоўнае перастварэнне.

Smolenscum et Ducatus Severiensis

Sum capui, illustris sum gloria prima Ducatus

Severiae, veterum splendor honosque Ducum.

[Смаленск і Северскае княства. Я – сталіца, я – найвялікшая
хвала Северскага Княства, слава і гонар старажытных княстваў.]

Smolensk

Jestem głową wszystkich miast Księstwa Siewierskiego,

Tak szasi wojny jako pokoju sławnego [Philopatris 1597, [4, 17]]

Разам з білінгвальнымі тэкстамі ў беларускай палемічнай літара-
туры XVI – XVII стагоддзяў прадстаўлены і макаранічныя тэксты.
Яны выконваюць па меншай меры дзве стыльва-эстэтычныя функцыі:
інтэлектуальна-знакавую і парадыйна-сатырычную. У «сур'ёзных»

жанрах палемічнай літаратуры макаранізмы дэманструюць інтэлект,
дасцігнаць, філалагічную эрудыцыю аўтара, уменне будаваць пера-
канаўчую аргументацыю праз агульнавядомыя топасы, лацінскія
выразы, пашыраныя ў галіне дзелавога пісьменства. «*Tej dowiódł
redagitor: demonstruje, jako zwykle ci, ktorzy scientificie czego dowodzą,
to jest definitione nominis rei, z ograniczenia imion i rzeczy juris
patronatus, przuyum z używania jego królów polskich w tym króle-
stwie...*» ([Рускі] 1621, s. 4). Або: «*Gdzie między imeni niewornownego
podziwienia godnemі calumniami у te summamі zebrane rzeczy zadaiac*»
[[Смогучы] 1610, л. 25.]

Як жа пісьменнікі-палемісты адносіліся да праблемы ўжывання
макаранізмаў? Прывядзем словы аўтара «Анталогіі» 1632 года
Галасія Дзіпліца, накіраваныя супраць аўтара «Апалогіі» Мялеція
Смярыцкага:

*«A dla ozdoby też klaszć makaronizmy, jako je nazywają, або mowу
mieszanej używać w takich pismach, соpielgrzym ten w skryptach swoich,
lacińskie słowa wtracając zwykl czynić często, со mi za rozsądek? Niechaj
szуta Knapiusza pod słowy «mieszana mowa», о makaronizmach. Azali się
nauczycь będzie mogli, że mowę z mową bez potrzeby jest rzecь niewornowną
у naszymіwiska godną» (Diplic 1632, s. 32).*

Сапраўды, у «Апалогіі» Мялеція Смярыцкага мы знойдзем
самыя розныя тыпы макаранізмаў, якія і былі выкарыстаны для
выкрыцця прываслаўных пісьменнікаў-палемістаў Клірыка Астрож-
скага, Хрыстафора Філалета, Стэфана Зізана, Тэафіла Артало-
га. Аднак, разам з чыста літаратурнай задачай, у Мялеція была яшчэ
адна – канфесійна-гэалагічная. Тут для выкрыцця апанента вельмі
часта выкарыстоўваецца прыём «argumentum ad personam», пры якім
так званая слоўная эквілібрыстыка давала большыя магчымасці для
абразы апанента («Ты не Арталог, а Крывалог»). Створаныя ў выніку
«барочнай алхіміі слова» трансфармаваныя словы гаварылі самі за
сябе: «*O wukroscusięle, а nie uczuciele, о talpury, а nie lampury, improstores,
а nie rastores, episkoti, а nie episkopi*» ([Смогучы] 1610, л. 14 зв.).

Заходнесурапейская традыцыя макаранізацыі лацінамоўных
тэкстаў знайшла адлюстраванне і ў беларускай паэзіі эпохі
Барока. Так, Ёдка Ліпвін для ўзмацнення сатырычнай дамінанты
свайго верша «*Сатпен polskolatynum sесhu rijackiego*» ўводзіць
у кожны радок на лацінскай мове адно ці некалькі польскіх слоў:

Præ ceteris na swiecie diligo tabernam,

Neque illum desèram, nec do sniergi spernam,

Donec po mie monachos venientes cernam,

Cantantes mi z weselem Requiem aeternam [Jodko 1600, [1]].

Больш таго, для стварэння камічнага ці сатырычнага эфекта
беларускія пісьменнікі і паэты звярталіся не толькі да дзвюмоўнасці
пры стварэнні макаранічнай мастацкай тканіны, але нават і да
шасцімоўнасці. Такі прыклад прадстаўлены ў сатырычным творы
антыпатоўранскай накіраванасці «*Witanie па pierwszy wjazd z
Królewca do Kadlubka Saskiego Wileńskiego Het-Lutermarsha
(Drukowano w Witembergu roku 1642, dnia wczorajszego)*». Ужо ў пра-
заічнай прадмове да аўзбургскага чытача аўтар «Вітанія» адзначае:

«А ја розуміюць о wysokim mozgu jego, że jest pojęmy gozmaitości duchów jezucznych, ku temu Greckiemu Polski, Litewski, Ruski, Laciński, Niemiecki i po częsci żydowski tak powemu słowcu tekst jasnie przypisuje» [Witanie 1913, 10]. Звяртаючыся да саксонскага казначдзя, якога ён называе «z garbarza wielki Swiniarz, a z raptacza krawca», аўтар будзе шасцімоўнае макаранічнае прывітанне:

Kaip ad nos il tes Hencher Licha duszka Minister.

Ar tamis bolsz Aloon Ewona litewska gut est

Od galgen ryszodli lecz Entade Sydera wejzdy

Su dich przyniosles Hreckoje gamma tibi.

Du kanst greckie Logos kadu tua wirna hlaholi

Os pori francie Sasow discere fluxna hlaholi [Witanie 1913, 11].

Прыведзеныя намi ўрубкі з літаратурных твораў XVI – XVII стагоддзяў сведчаць пра тое, што феномен білінгвальнасці і макаранічнасці напрамую быў звязаны не толькі з чыста літаратурнымі задачамі, якія ставіў перад сабою пісьменнік, але і з жанрам, у рамках якога рэалізаваліся гэтыя задачы.

Крыніцы

1. [Пацэй Інаціі] Гармонія, альбо Согласіе веры, сакраментов и церемоней святое Восточное Церквыи съ Костелом Рымским. [Вільня, 1608].
2. Dpłic Gelazyusz. Antarologia abo arologiey... zniestienie... В. т., 1632.
3. [Ładko Lithuanus] Carmen polskolatinitum secchi rijkackiego Jodkone Lithiano aithore. Gracoviae, Anno restauratae salutis humanae, 1600. [Факсімільнае ўзнаўленне К. Бадэўскага. Б. м., 1913].
4. Kłarrus Gregorius. Thesaurus polonolatino-graecus, seu Propriarium linguae Latinae et Graecae, Polonorum usui accomodatam. <...> Opera Gregorii Snaříi e Societate Jesu. Gracoviae, 1621.
5. [Smotrycki Melesyusz] Supplicacia... В. т., 1623.
6. [Ruski Ioserki] Examen Obrony... Wílno, 1621.
7. [Smotrycki Melesyusz] ФРННОС... Wílno, 1610.
8. Witanie na Pierwszy wjazd z Krolewsa do Kadlubka ... Нет Litelatnagna... 1642 (b. т.) // Известия Отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. СПб., 1913. Т. XVII. С. 10–14.

Т. І. Каснюкевіч (Мінск)

ЭПІТАТЫ Ў ТВОРАХ ЯНКІ КУПАЛЫ ПАЧАТКУ XX СТАГОДДЗЯ

У гісторыі новай беларускай літаратуры і яе стыліяў адметная роля належыць перыяду пачатку XX ст., калі былі закладзены асновы сучаснай беларускай літаратурнай мовы і яе стылістычнай дыферэнцыяцыі. Асабліва актыўна ў гэты час фарміраваўся мадэрацыйны стыль, які суадносіцца з усімі стыліямі літаратурнай мовы і з усіх стыляў найбольш набліжаны да народна-размоўных крыніц і да традыцый народна-паэтычнай творчасці.

Станаўленне мастацкай стылістыкі звязана з дзейнасцю вядучых майстроў слова. Велізарнае значэнне ў гэтым сэнсе мела

моватворчасць аднаго з волагаў нацыянальнай культуры Янкi Купалы. Мова Янкi Купалы з'яўлялася ўзорам таго, як трэба пісаць па-беларуску, прадвызначала той магiстральны шлях, па якім пайшло далейшае развіццё нашай мастацкай лiтаратуры і яе мовы.

Важнейшымi элементамi мастацкага стылю выступаюць сродкi вобразнасцi. На матэрыяле аднаго з раннiх зборнiкаў Янкi Купалы («Спадчына», 1922) разгледзiм асаблiвасцi функцыянавання ў беларускай мове пачатку XX ст. такога вiду твора як эпiтэт.

Эпiтэты вершаў Я. Купалы вызначаюцца разнастайнасцю прыроды. Яны падзяляюцца на некалькi груп. Паводле функцыi выдзяляюцца таўталагiчныя, паясняльныя і метафарычныя; паводле асаблiвасцей стылістычнага выкарыстання – аўтарскія і сталыя эпiтэты.

Асабліва цiкавымі і каштоўнымi ў мастацкiм сэнсе з'яўляюцца метафарычныя эпiтэты, якія абазначаюць прыкмету, перанесеную на аснове якой-небудзь блiзкасцi або падобнасцi з аднаго прадмета на другi. У Янкi Купалы яны займаюць першае месца па частотнасцi: *плачучы пералiвы, крyда сляная, сьлэзны рэж, шляхi нямыя, сон магiльны, душы расслапанай, радасны бязьмер, гул медны і iнш.*

На другiм месцы па ўжывальнасцi ў вершах Янкi Купалы знаходзяцца сталыя эпiтэты. Такія эпiтэты трывала замацавалiся за пэўнымi словамi і ў выiнку набылi ўстойлiвы, традыцыйны характар. Яны спалучаюцца з тым або iншым словам здэўна і выкарыстоўваюцца ў паэтычнай мове як гатовыя паэтычныя формулы, амаль не абнаўляючы свайго вобразнага значэння: *белы дзень, азiстымі iскрамі, чорныя долi, буйны вееер і iнш.*

Менш рэгулярна ў зборнiку сустракаюцца *паясняльныя* эпiтэты. Гэта мастацкiя азначэннi, якія падкрэслваюць у прадмеце, з'яе адметнае, характэрнае, тое, што вылучае гэты прадмет цi з'яву з шэрагу iншых. Яны нясуць надзвычайна важную сэнсавую і эмацыянальную нагрузку: *дуб апалены, змарнелы чалавек, iзлест верасны, ласкай матчынай.*

Найменш распаўсюджанымi ў прааналізаваных купалаўскiх тэкстах з'яўляюцца *таўталагiчныя* эпiтэты. Яны азначаюць такую якасць або ўласцівасць прадмета, якая разумеецца сама сабой як рыса заклучаная ў назыўным значэннi прадмета: *трупнi пражарлы, на могiлкавым кладзьбiшчы, вясеннiя праталны.*

Для аўтарскiх эпiтэтаў характэрна арыгiнальнасць, самабытнасць мастацкага ўжывання. Незвычайны сэнс, вобразнасць гэтыя эпiтэты, як правiла, набываюць пад уплывам паясняльнага назоўніка. Такія эпiтэты сведчаць пра сiльнасць аўтара да актыўнай стварэнцывасцi, пра абстрагаванасць яго мыслення, што дазваляе стварыць непаўторныя, аказiяльныя азначэннi. У вершах Янкi Купалы прысутнiчаюць такія эпiтэты, але колькасць iх дастаткова абмежавана: *браханьня абрыдлага, шлях зьзеленых зорак.*

Аналіз мовы вершаваных твораў Янкi Купалы паказаў, што на пачатку XX ст. iшло актыўнае фарміраванне сродкаў мастацкай